

UDK 821.163.4(497.6).09:81'38

Primljeno: 03. 05. 2020.

Stručni rad
Professional paper

Adijata Ibrišimović-Šabić

LINGVOSTILISTIKA HERMENEUTIČKOG KRUGA

Remzija Hadžiefendić-Parić, *Lingvostilistički zapisi, KDBH „Preporod”, Zagreb, 2016.*

Riječ je tek tada riječ ako/ Za nju i čulo steknemo
Mak Dizdar, *Kameni spavač*

Knjiga *Lingvostilistički zapisi* prof. dr. sc. Remzije Hadžiefendić-Parić sadrži pet lingvostilističkih studija koje jedan od recenzenata označava “vrhunskima po odabiru književnih predložaka, metodološkom postupku i nadahnutoj interpretaciji” (Ekrem Čaušević) – sasvim dovoljno da se knjizi pokloni pažnja koju evidentno zaslužuje.

Prvi tekst pod nazivom “Turcizmi u funkciji imenovanja likova u romanima *Derviš i smrt* i *Na Drini ćuprija*”, nastao od dva ranije objavljena izvorna znanstvena rada, sa svojih 89 stranica (sa popisom literature) predstavlja skoro knjigu u knjizi. U uvodnom dijelu autorica nas upoznaje sa onim što bi trebao biti i što jeste leksički sastav jezika, kao i okolnostima u kojima se on mijenja; govori o riječima kao *konkretnim realizacijama* nasuprot leksemama, također o načinu na koji riječi “žive” u okvirima jednog jezika, zatim o dospijevanju i odomaćenju *posuđenica* u nekom jeziku te, na koncu, o uzrocima i razlozima ovih i sličnih procesa.

Remzija Hadžiefendić-Parić iznimno drži do preciznosti znanstvene terminologije. Govoreći o pojmu *turciz(a)ma* i za njega vezanim drugim pojmovima (*osmanizmi, orijentalizmi, arabizmi, perzizmi*), kao i o značenjima, distinkcijama i sferi njihove upotrebe, autorica vrlo jasno pokazuje, koliko god se činilo da je riječ o sinonimima,

da baš i nije tako. Opredijelivši se za pojam *turcizmi*, pojašnjava da je riječ o *posuđenicama* koje su u naš jezik dospjele **iz** ili **preko** turskog jezika. To su dakle sve riječi ne samo turskog, već i arapskog ili perzijskog, pa i neke riječi grčkog ili starohebrejskog porijekla dospjele u naš preko turskog jezika. Na mjesto i vrijednost *turcizama* uticali su lingvistički (raslojavanje na pasivni fond i *posuđenice* koje su vremenom izgubile označenost prema porijeklu) i izvanlingvistički faktori: odnos prema osmanskoj kulturi koji se mijenjao tokom vremena, ali i intervencije “stručnjaka” u različitim povijesnim periodima koje su bile u skladu sa tadašnjim jezičnim politikama.

Nakon teorijskog uvoda o temi koja je predmet studije, autorica naglašava da *turcizmi* u djelima Meše Selimovića (*Derviš i smrt*) i Ive Andrića (*Na Drini ćuprija*) ostvaruju funkcije koje ovise o svim navedenim faktorima, zapravo, ovise “o svijetu narativnoga teksta” u kojem se “opisi događaja i situacija (...) grade sredstvima jezika zauzimanjem i premještanjem opisivačkih odnosno pripovjedačkih pozicija na različite *tačke gledišta* – u svakom od dvaju tekstova na poseban način i različitim postupcima” (str. 15). Bitni pojmovi za autoricu tako postaju *tačka gledišta*, *imenovanje*, *frazeološke tačke* i sl. Oslanjajući se na Borisa Uspenskog, autorica će ustvrditi da je pojam *imenovanja* tijesno povezan sa pojmom *tačke gledišta* te navodi ilustrativan primjer različitih imenovanja Napoleona u Tolstojevom *Ratu i miru* iz knjige *Poetika kompozicije* spomenutog ruskog autora, koji pokazuje “da je *prostorni* odnos u isto vrijeme i *psihološki* i *ideološki*”, a imenovanje kao takvo skoro uvijek uključuje vrednovanje imenovanog lica (str. 20). Drugim riječima, “(i)menovanje i funkcionalne izmjene *tačke gledišta* dovode se u vezu s odnosom prema imenovanom (licu) i mogu biti uvjetovane različitim razlozima (npr. psihološkim, ideološkim, prostornim, vremenskim)” (str. 19).

Pokazujući kako upotreba *turcizama* u funkciji imenovanja likova pruža “zanimljivu *igru tačaka gledišta*”, autorica navodi primjere iz dva kanonska bosanskohercegovačka romana u kojima se “lingvistička sredstava za izražavanje *tačke gledišta*” koriste prije svega u svrhu karakterizacije lica na koje se odnose. Vrlo često ovi frazeološki izrazi i jezička sredstva, koji u svom sastavu sadrže *turcizme*, upućuju “na socijalne i individualne karakteristike onoga čija se *tačka gledišta* iskorištava (npr. dijete, djeca, žene, intelektualci, neuki svijet)” (str. 21). Lingvostilistička analiza govora likova otkriva specifičan “pogled na svijet’ nosioca *tačke gledišta* (‘imenodavca’), ukazujući ujedno i na “psihičko stanje u kojem se (imenodavac) nalazi u određenoj situaciji i trenutku” (str. 21).

Analize stila i jezika dugo su u bosanskohercegovačkoj lingvistici i književnoj znanosti reciklirale dihotomiju makromodela evidencije i mikromodela funkcioniranja pojedinačnih figura u tekstu. Remzija Hadžiefendić-Parić primjenjuje model hermeneutičkog kruga pokazujući da funkciju mikrostruktura, u ovom slučaju *turcizama*, nije moguće interpretirati izolirano od makrostrukturnih poglavito naratoloških zasnova teksta. Polazeći od pripovjedača kao ključne instance narativnog teksta, analiza koju poduzima razotkriva do koje mjere je riječ o kompleksnim tekstovima u kojima se suptilno odvija klizanje i udvajanje, s diskretnim, ponekad jedva primjetnim promjenama pripovjedačke instance, čak u jednoj rečenici ili jednom iskazu. Sjajna analiza turcizama u funkciji imenovanja likova u oba romana uvjerava nas do koje mjere su, s obzirom na navedene okvirne razlike u poziciji pripovjedača, ovi postupci zamršeni, kompleksni i zahtjevni.

U zaključku ovog dijela knjige autorica ističe da oba pisca kreću od istog kulturnog i jezičkog nasljeđa, ali Andrić svoje pisanje pokušava legitimirati onim što je ovjereno ‘u narodu’ (u rasponu od nekoliko stoljeća) pa imenuje likove onako kako zahtijeva takva načelna *tačka gledišta* (imenom, nadimkom, titulom, zvanjem, zanimanjem, honorificima), dok je Selimovićev fokus na diskursu uprave i društvenoj hijerarhiji, pa razlike koje se pokazuju pri kompariranju ovih tekstova nisu samo formalne već su ostvarene i na planu funkcije – “u kontekstu cjelovitoga teksta kao jednoga znaka”.

Druga studija “‘Govor o govoru’ i glagoli govorenja u autorskim remarkama” – posvećena je onim riječima u “pisanom govoru” koje imaju ulogu navodnih znakova, kao što su riječi *veli* ili *kaže*. U tekstu se ističe da pored dva osnovna načina prenošenja *tuđe riječi*, upravnog i neupravnog govora, “postoji i modifikacija ovih dvaju šablona prenošenja *tuđe riječi* kakvu nalazimo u nepravom upravnom govoru”, u kojem se *tuđa riječ* preuzima kao da je vlastita (str. 91). U tom slučaju junakove riječi nisu obilježene navodnicima ili nekim drugim ortografskim znacima kao kod upravnog govora, mada se unutar jednog iskaza mogu tačno uočiti dvije jezičke pozicije – autorska i junakova, budući da autor u svoj iskaz uključuje *tuđu riječ* tako da ona čuva svoja vlastita gramatička obilježja.

Ova teorijska polazišta autorica argumentira analizom mnogobrojnih reprezentativnih primjera iz proznih djela Abdulaha Budimlije Fočaka, Husejna Đoge Dubravića, Zuke Džumhura, Branka Ćopića, Skendera Kulenovića, Alije Nametka, Šukrije Pandže, Meše Selimovića, *Antologije usmene priče iz BiH* koju su priredile Đenana i Lada Buturović te knjige *Izbor bosanskohercegovačke proze za djecu* koju je priredio Muhidin Džanko (str. 95).

Problematika *tuđe riječi* i lingvostilistička analiza *tuđeg govora*, smještena između gramatike (preciznije: sintakse) i stilistike, važna je u izučavanju jezika i stila svakog pisca i općenito književnoumjetničkog teksta” (str. 108–109) jer odnos između *tuđeg (upravnog) govora* i *autorskih remarki s glagolima govorenja* može biti iznimno složen, pa upravo zato zaslužuje da bude proučavan.

U trećoj studiji “Vokativ u književnoumjetničkom tekstu”, polazeći od Jakobsonovog opisa strukture padežnog sistema ruskog jezika, u kojem vokativa zapravo nema već je po formi izjednačen sa nominativom, Remzija Hadžiefendić-Parić daje pregled niza autora i radova koji su na posredan ili neposredan način problematizirali pitanje vokativa, ističući upravo specifičnost njegove gramatičke ‘prirode’. Vokativ je, piše autorica, jedno od tipičnih verbalnih sredstava ostvarivanja *konativne* funkcije, usmjerene na sugovornika (primaoca poruke), ali se može vezati i za *fatičku* funkciju jezika. Kad je riječ o bosanskom jeziku (kao i hrvatskom i srpskom), autorica će istaći da je vokativ “vrlo čest u svakodnevnoj komunikaciji”, te da se “... javlja (...) u svim stilovima (pisanim i usmenim), u svim tipovima teksta (npr. u reklamnom, sa mimikričnim strategijama obraćanja, u korespondenciji, prijepiskama, govorima), općenito u svim vidovima komunikacije (javne i privatne)”(str. 129). Za sve navedeno ponovo nalazi izvrsne, pomno odabrane primjere. Za svoje polazište u analizi autorica odabire povezanost vokativa sa govornim činom i sugovornikom).

I analizu vokativa autorica povezuje sa problematikom *tuđeg govora*, pokazujući kako stupanj strukturne (i semantičke) uključenosti vokativa u preostali tekst nužno upućuje na povezanost upravnog i autorskog govora, pri čemu analiza vokativa (obraćanja) nužno vodi ka analizi govora pisca. *Tuđi govor* (upravna riječ), i njegovo prenošenje u navedenom kontekstu, analiziran je na odabranom korpusu književnoumjetničkih tekstova (proza, drama) u kojem vokativ, odnosno kategorija *obraćanja* ima posebne ciljeve (usp. str. 135), pri čemu su izdvojeni različiti tipovi i brojne varijante struktura sa vokativom. Ovakva autoričina pozicija čitatelja vraća na prvi tekst iz knjige pa se ovaj rad na određen način može smatrati autocitanim, što je ujedno svjedočanstvo važnosti analiziranih lingvostilističkih problema i posvećenosti temama i pitanjima koje autorica smatra značajnim, a u kojima svaki put iznova pronalazi neka nova otkrića. Dodajmo, upravo preko tananih unutrašnjih veza među tekstovima knjige koncept lingvostilistike hermeneutičkog kruga stječe dodatni kredibilitet.

Sljedeći rad se iz lingvostilističke vizure bavi poetikom uspavanke. Kao i u prethodnim, tako i u ovom tekstu predmet izučavanja, tema i rakurs posmatranja odredili su autoričin metodološki pristup. Dosljedno primjenjujući najsavremeniju

lingvističku metodologiju, koristeći obilje izvora i literature, ona ni u jednom momentu ne povrjeđuje lirsko tkanje uspavanke i sve bogatstvo nijansi i preliva koje biseri ovoga usmenopoetskog žanra nude. Naprotiv, svojim znalačkim pristupom izražajne i estetske vrijednote Remzija Hadžiefendić Parić čini još vidljivijim i razumljivijim.

Odmah na početku teksta o uspavankama, autorica izvodi vrlo zanimljivu opservaciju: “Čini se da je narodni genij napravio zanimljivu harmoniju ‘podijelivši’ uloge u usmenoj književnosti: majka pjeva uspavanku sinu u *bešici*; (...) taj isti sin, sad već *ašik*, pjevat će pod *pendžerom* sevdalinku kao što će, dalje, tog *ašika* – kao *gaziju* – u prvi plan staviti junačka (epska) pjesma, a lirska uglavnom djevojku/ženu” (str. 156).

Dvije knjige uspavanki, prva u izboru Jasmine Musabegović *Bošnjačke uspavanke* (1997) a druga Nirhe Efendić *San u bešu, uroci pod bešu* (2007), bile su i inspiracija i korpus za istraživanje na ovoj temi koja se, kako kaže autorica, čini neiscrpnom, sugerirajući time da su mnoga pitanja ostala izvan granica studije. Ističući da pored izrazito emotivne (ekspresivne), uspavanka ima i konativnu funkciju, jer je “sva riječ orijentirana prema djetetu (adresatu)” (str. 158), autorica daje klasifikaciju i primjere za različite vrste imenovanja. Zanimljivo je zapažanje autorice da nije naišla ni na jednu uspavanku sa ženskim imenom, međutim, činjenica je da su “majke/žene čin (...) uspavljivanja rodno/spolno improvizirale, prilagođavale ‘na licu mjesta’” (str. 164). U jednoj rukopisnoj uspavanci, nađenoj sasvim slučajno “na papiriću ispisanom pisaćom mašinom i zaboravljenom u Hangijevoj knjizi iz 1907.” (str. 164) koju je autorica ove knjige dobila na poklon, majka se obraća kćerki, što je krajnje rijetka, ali značajna potvrda autoričinih navoda.

Pozicija majke u uspavankama je dvostruka. “Riječ je u (posjedu) majke” (str. 165), ali bez obzira na svoju poziciju dominantnog nadređenog govornika, njen govor je “vrlo naglašene subjektivnosti i etičnosti”, dok su sami imperativi “nježni, blagi i molećivi, izvedeni od onomatopejskih glagola i glagola posebnog značenjskog gnijezda” (str. 165). Istovremeno, majka se “nalazi i u jednoj inferiornoj poziciji (...) – molbama se obraća Svevišnjem i bogobojažno traži blagoslov” (str. 166), pri čemu se pozicije majke i djeteta izjednačuju. Obraćanje Bogu u uspavankama koje su bile predmet analize javlja se uglavnom na arapskom jeziku. Na taj način ove riječi dobijaju “snagu hamajlije, *spontane molitve* (...), *dove*” (str. 166). “Gotovo kao literarni ornament, preuzet iz Kur’ana i preregistriran u uspavanci kao književnumjetničkom tekstu, čuvajući i arhaično vjerovanje u moć riječi, takav (citatni, intekstni) dio teksta dobija funkciju jakog argumenta: zaštita je djeteta od

uroka, čuvar djetetova zdravlja, garancija lijepo budućnosti, dugog života – općenito zaštite Stvoritelja ili Gospodara. Pri tome se ne može zanemariti nesumnjiva estetska funkcija takvog inkorporiranog dijela – njegova milozvučnost i harmoničnost, efekat asonanci i aliteracija, ritmičnost” (str. 167), zaključuje autorica.

U nekim primjerima uspavanki figura oca ima također zanimljivu poziciju – “materijalnog skrbnika” koji putuje po svijetu, pažljivo bira i skupo plaća bešiku za svog sina (!), bogato ga nagrađuje za učenje (usp. str. 170) i sl. Osim toga i uloga branitelja djeteta (čak i od majčinih ukora) pripada ocu. S obzirom da pozicija branitelja “podrazumijeva manje superiornog govornika u govornom činu”, izgleda kao da su u nekim primjerima zamijenjene uloge koje se tradicionalno dodjeljuju ocu i majci (str. 171), što sjajna analiza Remzije Hadžiefendić-Parić višestruko potcrtava.

Za uspavanku su, kao usmenu lirsku pjesmu, karakteristična ponavljanja. S obzirom na dob djeteta kojem je upućena, jasno je da uspavanka računa s tim da adresat / dijete ne razumije i ne mora razumjeti sadržaj. Dijete uspavanku, prije svega *prima sluhom* pa se važnim “pokazuju artikulaciono-akustičke komponente izraza, ritam, tempo, intonacija ili tzv. *vrednote govornog jezika*”. Stoga, “bitan repertoar izražajnih sredstava uspavanke čine upravo višestruka harmonična ponavljanja”, koja određuju ritam uspavanki. Autorica će ustanoviti da se ponavljanja u uspavankama ostvaruju “na planu izraza (zvukovne, glasovne figure)”, da “pojačavaju strukturnu koherentnost uspavanke”, “utiču na njen ritam i melodijsku liniju”, “pojačavaju određene zvučne efekte”, “a kombiniraju se i sa ponavljanjima na leksičkom nivou” (str. 174). Kad su stilske figure u pitanju, istaći će da su česti *paregmenon*, kao ponavljanje riječi istog korijena i *polyptoton* – ponavljanje iste riječi u različitim oblicima, posebno padežnim (str. 175).

“Uspavanka je, stoji u zaključku, uvijek novi, a u isto vrijeme i stari tekst”, jer u pravilu se prenosila usmeno, s koljena na koljeno, “onako kako se prenosi žanr odnosno palimpsest”. Tekst se konstantno obnavlja jer svaka generacija dodaje nešto svoje, osiguravajući istovremeno njegov kontinuitet i jedinstvo (usp. str. 179).

Posljednji tekst u knjizi (“Poredbene konstrukcije tipa ‘x kao y’”) govori o poređenju kao o “približavanju jednog pojma drugom po nekoj, barem jednoj, zajedničkoj komponenti” (str. 185). Obično poređenje definiramo školski, kao uspoređivanje jednog nepoznatog pojma drugim općepoznatim, pa se, valjda zbog tog “općepoznatog”, u našoj svijesti po automatizmu pojavljuje neka izvanjezička stvarnost (ako takva uopće postoji). Međutim, relacija “*istosti* u mikrotekstnoj vezi x i y”, kojom se ostvaruje semantički pomak, gradi se jezičkim sredstvima te nije neophodno vezana za izvanjezičko (usp. str. 186). Riječ je i ovdje o odnosima unutar

jezički modeliranog svijeta za šta će poslužiti prikladno odabrani primjeri iz reprezentativnih književnih djela (Selimović, Maksimović, Lalić, Crnjanski, Vuk Karadžić, Milojević, Krleža, Matić). Zapravo, približavanje dva pojma, koje autorica označava x i y, u datoj relaciji “kao semantičko jednačenje, podrazumijeva postojanje različitosti”, kao u primjeru (da izdvojimo samo jedan) iz Selimovićevog djela: *Grešne misli su kao vjetar*”. U suštini, kako objašnjava autorica, da bi se semantički pomak uopće javio, “mora se raditi o različitim (...) entitetima” (*misli – x, vjetar – y*) (usp. str. 186). Nadalje, autorica piše da se “približavanjem jednog pojma drugom preuzima (...) jedna ili pak više osobina” (str. 186); da se “iz niza obilježja drugog elementa (y) u **mikrotekstnoj** vezi s prvim (x) aktualiziraju određena **dominantna** obilježja koja približavaju elemente konstrukcije (relate), što znači da se vrši redukcija sema drugog člana relacije (na dominantnu)” (str. 187). Pri tome, **makrotekst** (kontekst) ima selekcionu ulogu, dok su “osobine (...), budući frazeološke prirode (tj. vezane za šabloniziranu konstrukciju kao gotov oblik u kojem se reproduciraju), ustaljene i nije ih teško izlučiti (slične su ‘stalnim epitetima’ u narodnoj poeziji)” (str. 187).

Na osnovu minucioznih analiza autorica izdvaja dva tipa ovih konstrukcija: sa *sličnošću* i sa *identičnošću*, pri čemu se u prvom tipu izdvajaju dva podtipa: 1. *intenzivirajuće* i 2. *neintenzivirajuće*. Njihova različitost u realizaciji značenja utiče i na različitu distribuciju: prvi tip, koji se temelji na sličnosti, pojavljivat će se prije svega u književnomjetničkom stilu, a drugi, koji se temelji na identičnosti – u naučnom i administrativnom. Jedan je tip konstrukcija u osnovi dvosmislen, drugi dvosmislenost dokida. Zato se mogu svesti na **pricip širenja** značenja i konotativnost, odnosno na princip proste **jednakosti** i doslovnosti. Time su zapravo potvrđena dva, još od Jakobsona prihvaćena, “principa funkcioniranja jezika (...): princip **sličnosti** ili analogije (što je model metafore) i princip susjedstva ili podudarnosti (što je model metonimije)” (str. 195).

Analize Remzije Hadžiefendić-Parić koje je ponudila u svojoj knjizi višestruko su korisne. S jedne strane, omogućuju dublje poniranje u svijet umjetničkog djela, osiguravaju bolje razumijevanje autorskih intencija, piščevih odabira, bolje razumijevanje modela karakterizacije likova, hronotopa i sl., dok, s druge strane, zbog čvrstih teorijskih uporišta, poticaj su i inspiracija istraživačima koji preferiraju akribičnost u oblasti lingvostilistike i *close reading* u oblasti književne kritike i interpretacije.

Suvereno poznavanje lingvistike i lingvostilistike, bogatstvo i reprezentativnost izvora i literature, preglednost terminologije i argumentiranost njene upotrebe,

informativnost pojedinačnih tekstova i knjige u cjelini, “dubinsko razumijevanje strukture književnoga teksta i njegove uronjenosti u kulturu u kojoj je nastao” (Ekrem Čaušević) te unutarnja strukturalna i interpretativna koherentnost ostvarena na načelima hermeneutičkog kruga čine *Lingvostilističke zapise* Remzije Hadžiefendić-Parić knjigom iznimnog doprinosa lingvostilističkim aspektima proučavanja književnih formi bosanskog jezika.

Adresa autora
Author's address

Adijata Ibrišimović-Šabić
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
adijata.ibrisimovic-sabic@ff.unsa.ba